

DE ONTDEKKING VAN DE WERELD

»PRIVÉ-DOMEIN«
NR. 286

CLARICE LISPECTOR

DE ONTDEKKING VAN
DE WERELD

KRONIEKEN

GEKOZEN, UIT HET
PORTUGEES VERTAALD EN
VAN EEN NAWOORD VOORZIEN
DOOR HARRIE LEMMENS

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM • ANTWERPEN

De vertaler ontving voor deze vertaling een werkbeurs
van het Nederlands Letterenfonds.

Obra publicada com o apoio do Ministério
da Cultura do Brasil/Fundação Biblioteca Nacional

Copyright © 1984 Erven Clarice Lispector
Copyright Nederlandse vertaling © 2016 Harrie Lemmens/
BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Oorspronkelijke titel: *A descoberta do mundo*
Oorspronkelijke uitgave: Editora Nova Fronteira s/A,
Rio de Janeiro, Brasil

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of open-
baar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op
welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toe-
stemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam. *No
part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint,
microfilm or any other means, without written permission from BV
Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam.*

Omslagontwerp: Nico Richter
Omslagillustratie: Paulo Gurgel Valente

ISBN 978 90 295 0575 8 / NUR 321

www.arbeiderspers.nl

INHOUD

De ontdekking van de wereld

1967	9
1968	45
1969	151
1970	259
1971	337
1972	387
1973	431

Verslaafd aan intensiteit	451
---------------------------	-----

Sorry dat ik zoveel fouten typ. Dat komt ten eerste doordat mijn rechterhand verbrand is. En ten tweede weet ik niet waarom.

Nu een verzoek: corrigeert u mij niet. De interpunctie is de adembaling van een zin en mijn zinnen ademen zo. En als u mij raar vindt, respecteer dat dan ook. Zelfs ik werd gedwongen mezelf te respecteren.

Schrijven is een vloek.

Clarice Lispector

Blz 56/57

19 augustus

STOUTE KINDEREN

Nee. Ik kan en mag niet denken aan de scène die ik me heb voorgesteld en die echt is. Zoontje heeft 's nachts buikpijn van de honger en zegt tegen zijn moeder: mama, ik heb honger. Zij antwoordt zachtjes: ga slapen. Hij zegt: maar ik heb honger. Zij dringt aan: ga slapen. Hij zegt: ik kan niet slapen, ik heb honger. Zij herhaalt boos: ga slapen. Hij blijft aandringen. Zij snauwt met pijn in het hart: doe niet zo stout, ga slapen! Dan zwijgen ze beiden roerloos in het donker. Zou hij slapen, denkt zij klaarwakker. En hij is te bang om te klagen. Beiden liggen wakker in de donkere nacht. Tot ze alle twee van vermoeidheid en verdriet wegsluimeren in het nest van de berusting. En ik kan niet tegen berusting. Ach, hoe verslind ik hongerig en gretig het verzet.

DE VERRASSING

In de spiegel kijken en gefascineerd zeggen: Wat ben ik toch mysterieus. Zo sierlijk en sterk. En de lijn van mijn lippen heeft haar onschuld behouden.

Er is geen man of vrouw die niet ooit terloops in de spiegel heeft gekeken en zich toen niet verbaasde over zichzelf. Gedurende een fractie van een seconde zie je jezelf als een object dat bekeken wordt. Dat heet waarschijnlijk narcisme, maar ik zou het bestaansvreugde willen noemen. Vreugde omdat je in de uiterlijke gedaante de echo's terug-

vindt van je innerlijke gestalte: aha, het klopt dus, ik heb mezelf niet verzonnen maar ik besta echt.

DOEN ALSOF JE DENKT

De kunst van het risicoloze denken. Als het denken niet de weg van de emotie zou inslaan, zou het al lang geboekstaafd zijn als een van de manieren om je te vermaken. Je vrienden uitnodigen om een spelletje denken te doen gaat niet, omdat denken zo serieus wordt genomen. Je kunt ze het beste gewoon uitnodigen en dan zogenaamd stomtoevallig samen denken achter het masker van de woorden.

Dat als het niet meer dan een spelletje blijft. Om echt diep na te denken – de hoogste graad van deze hobby – moet je alleen zijn. Want jezelf aan denken overgeven is een heftige emotie, en je hebt alleen de moed om in het bijzijn van een ‘ander’ te denken als het vertrouwen zo groot is dat je er niet voor terugschrikt om zo nodig het woord ‘ander’ te gebruiken. Bovendien wordt er veel geëist van iemand die bij je is als je aan het denken bent: hij moet over een groot hart en veel liefde beschikken, en zichzelf ook ooit hebben overgegeven aan het denken. Van iemand die woorden en stiltes beluistert wordt evenveel geëist als je van hem zou eisen wanneer het om voelen gaat. Of nee, dat is niet waar. Bij voelen ligt de lat hoger.

Oké, maar denken als vermaak ligt door het ontbreken van risico's binnen ieders bereik. Nou ja, enig risico kleeft er natuurlijk wel aan. Je hart kan na afloop bedrukt worden. Maar in het algemeen bestaat er geen enkel gevaar als je de nodige intuïtieve voorzorgsmaatregelen neemt.

Als hobby heeft denken het voordeel dat je het bij uitstek overal en altijd kunt doen. Hoewel het in het luchtledige volgens mij nog het beste gaat. Bepaalde uren 's middags bijvoorbeeld, wanneer het huis vol licht is maar door dat licht leeg lijkt, terwijl de hele stad trilt van arbeidsvljijt en alleen jijzelf thuis werkt zonder dat iemand het weet – de

uren waarop je waardigheid hersteld zou worden als je een verstelbedrijf of een naaiatelier zou hebben – in die uren denk je. Als volgt: je begint gewoon waar je gebleven bent, zelfs al is het geen middag; alleen 's nachts kun je er beter niet aan beginnen.

Zo was ik bijvoorbeeld in de tijd dat we de was nog buitenshuis lieten doen een keer de lijst aan het opstellen. Misschien uit de gewoonte om titels te gebruiken, of omdat het schrift nieuw was en ik daar ineens zin in had, net als vroeger op school, schreef ik: lijst van... En precies op dat moment stak de lust om niet serieus te zijn de kop op. Dat is het eerste teken van de *animus brincandi* inzake denken als hobby. En ik schreef heel slim: lijst van gevoelens. Wat ik daarmee bedoelde zou ik later wel uitzoeken – een ander teken dat je op de goede weg bent is niet overstuur raken als je het niet begrijpt; je houding moet er een zijn van: ik verlies niets met wachten, ik verlies niets als ik het niet begrijp.

En dus begon ik een lijstje op te stellen van gevoelens waarvan ik de naam niet ken. Als ik, heel lief, een cadeau-tje krijg van iemand die ik niet mag – hoe heet wat ik dan voel? Of het heimwee dat je hebt naar iemand van wie je niet meer houdt, dat verdriet en die wrok – hoe noem je die? Of ergens mee bezig zijn en ineens ophouden omdat je gegrepen wordt door een heerlijk, verfrissend nietsdoen, alsof het lichtschijnsel van een wonder is binnengevallen in de kamer: hoe noem je dat gevoel?

Maar let wel. Soms begin je voor de grap te denken en ineens gaat het speelgoed met jou aan de haal. Dat is niet goed. Hooguit vruchtbaar.

26 augustus

ZOVEEL MOEITE

Ze kreeg bezoek. Een oud-klasgenote uit São Paulo was in de stad en wilde langskomen. Ze ontving haar met sandwiches en thee, maakte het bezoek, de middag en de ontmoeting zo mooi als ze kon. De vriendin zag er knap en vrouwelijk uit, maar met het verstrijken van de uren begon ze langzaam alle uiterlijke schijn te verliezen, tot er een gezicht overbleef dat niet meer jong en vrolijk was maar fel, met een grotere verbittering. Na korte tijd was haar oppervlakkige schoonheid weggeëbd. En had de gastvrouw een vrouw tegenover zich die misschien minder knap maar wel mooier was, en die net als vroeger vurig haar overtuigingen uiteenzette, verstrikt raakte, gemeenplaatsen gebruikte, haar probeerde te overtuigen dat je altijd vooruit moest gaan en aanvoerde dat 'iedereen een missie had'. Het woord 'missie' leek haar toen ze het uitsprak wellicht wat te belegen, niet voor haarzelf maar voor de gastvrouw, die een van de slimsten van de groep was geweest, en ze corrigeerde zichzelf: 'missie, of hoe je het ook wilt noemen.' De gastvrouw verschoof ontdaan op haar stoel.

Toen het bezoek opstapte, liep ze op een plompe manier, alsof ze last had van de vermoeidheid die je krijgt als je beslissingen neemt die je pas veel later kunt omzetten in daden: het zou jaren duren om alles wat ze had besloten te bereiken. Of nooit te bereiken. De gastvrouw bracht haar met de lift naar beneden en begeleidde haar naar buiten. Ze was verbaasd toen ze haar op de rug zag: de keerzijde van de medaille was een warrig kinderlijk kapsel, te brede schouders door haar jasje van slechte snit, een korte jurk en dikke kuit. Ja. Een schitterende en eenzame vrouw die vooral vocht tegen het eigen vooroordeel dat haar aanraadde om minder te zijn dan ze was, haar gebod te buigen. Zo vreselijk veel moeite en het kapsel van een kind. Naast haar op straat liepen vrouwen die het zich onge-

twijfeld veel minder moeilijk hadden gemaakt en op weg waren naar een doel dat veel dichterbij lag. De gastvrouw voelde in haar hart de last van een geforceerd, ongemakkelijk begrip: hoe kon ze haar helpen? Zonder ooit dat begrip te kunnen omzetten in daden.

HET PROCES

‘Wat moet ik doen? Ik kan niet meer tegen het leven. Het leven is zo kort, ik kan er niet meer tegen.’

‘Ik weet het niet. Ik voel hetzelfde. Maar er zijn dingen, er zijn zoveel dingen. Je bereikt een punt waarop wanhoop licht en liefde is.’

‘En daarna?’

‘Daarna komt de Natuur. Met hoofdletter.’

‘Wou je de dood natuur noemen?’

‘Nee. Ik noem de natuur Natuur. Met hoofdletter.’

‘Zouden alle levens dat zijn geweest?’

‘Ik denk het wel.’

2 september

MARTELING EN GELUKZALIGHEID

Ze was klein en dik en had sproeten en uitzonderlijk kroezig haar. Terwijl wij nog allemaal plat waren, had zij al grote borsten. En alsof dat nog niet genoeg was, stopte ze de borstzakjes van haar blouse vol kauwgomballen. Maar ze had vooral iets waar elk kind dat dol was op verhalen van droomde: een vader met een boekhandel.

Ze maakte er weinig gebruik van en wij hadden er al helemaal niets aan: zelfs als we jarig waren, gaf ze ons geen boek maar een ansichtkaart uit de winkel van haar vader. En dan ook nog eens een met zicht op Recife zelf, waar we

woonden, met de twee bruggen. Op de achterkant stonden met opzichtig krullerige letters dingen als ‘verjaardag’ en ‘groeten van’.

Maar wat had ze een talent voor wreedheid. Ze was een en al wraak met dat eeuwige smakkende gekauw op haar gomballen. Wat moet dat meisje ons gehaat hebben, wij die onvergeeflijk knap, slank en lang waren en sluik haar hadden. Op mij vierde ze met nonchalante grimmigheid haar sadisme bot. Omdat ik zo verzot was op lezen, merkte ik de vernederingen waaraan ze me onderwierp niet eens: ik bleef haar maar smeken om me de boeken te lenen die zij niet las.

Totdat voor haar de grote dag kwam waarop ze me begon te onderwerpen aan een Chinese marteling. Tussen neus en lippen door liet ze me weten dat ze *Reinações de Narizinho* (‘De spelletjes van Wijsneusje’) had, van Monteiro Lobato.

Dat was zo’n dikke pil, hemeltje, een boek om mee samen te wonen, om mee te eten en te slapen. En voor mij veel te duur. Ze zei dat ik de dag daarna bij haar langs moest komen, dan mocht ik het lenen. Tot de dag daarna was ik de popelende voorpret zelf: ik leefde niet, ik zwom langzaam rond in een heerlijke zee. De dag daarna holde ik letterlijk naar haar huis. Ze woonde niet op een boven-etage, zoals ik, maar in een echt huis. Ze liet me niet binnen, keek me alleen strak aan en zei dat ze het boek aan een ander meisje had uitgeleend, dat ik het de dag daarna maar moest komen halen. Verbouwereerd droop ik af, maar al gauw was ik opnieuw vervuld van hoop en huppelde ik alweer over straat, mijn rare manier om me voort te bewegen in Recife. Dit keer viel ik niet eens: ik werd geleid door de belofte van het boek, de dag daarna zou heus komen en de dagen daarna waren mijn hele leven, de liefde voor de wereld wachtte op me en dus huppelde ik zoals altijd over straat en viel ik niet één keer.

Helaas bleef het daar niet bij. Het geheime plan van de dochter van de boekverkoper was kalm en duivels. De

volgende dag stond ik opnieuw met bonzend hart en een glimlach voor haar deur. En zij met een stalen gezicht dat ze het boek nog niet had, ik moest de volgende dag maar terugkomen. Ik wist niet dat die ellende van de volgende dag, met bonzend hart en al, zich later, in de loop van mijn leven, nog vaak zou herhalen.

En zo ging het maar door. Hoelang? Ik weet het niet. Zij wist dat het voor onbepaalde tijd was, zolang de gal niet uit haar dikke lijf was gestroomd. Ik begon al te vermoeden dat ze mij had uitgekozen om te lijden, soms kan ik dat raden. Maar ook al weet ik het, dan nog accepteer ik het soms: alsof degene die mij laat lijden het nodig heeft dat ik lijd.

Hoelang? Ik ging dagelijks naar haar toe, geen dag sloeg ik over. Soms zei ze: gistermiddag had ik het boek, maar ja, toen kwam je niet en heb ik het maar uitgeleend aan een ander meisje. En ik, die niet gewend was aan wallen onder de ogen, voelde hoe er wallen kwamen te zitten onder mijn verschrikte ogen.

Totdat op zekere dag, toen ik voor haar deur nederig en stil stond te luisteren naar haar nee, haar moeder achter haar opdook. Waarschijnlijk vond ze het vreemd dat dat meisje daar elke dag zonder een woord te zeggen voor haar deur stond. Ze vroeg ons wat dat te betekenen had. Er ontstond een warrige stilte die onderbroken werd door weinig verhelderende losse woorden. De vrouw vond het steeds vreemder worden dat ze er niets van begreep. Tot die goede moeder het ineens doorhad. Ze draaide zich om naar haar dochter en riep stomverbaasd uit: maar dat boek is toch nooit weg geweest en jij hebt het nooit willen lezen! En die ontdekking was voor haar niet het ergste. Het ergste was waarschijnlijk de ontdekking wat voor dochter ze had. Met enig afgrijzen keek ze naar ons: haar dochter, van wie ze niet wist dat ze zo gemeen kon zijn, en het meisje dat daar voor de deur stond, uitgeput van het dolen door de straten van Recife. Toen herstelde ze zich en zei bedaard, met vaste stem tegen haar dochter: je leent haar nu

onmiddellijk dat boek. En tegen mij zei ze, waar ik nooit zelfs maar van had kunnen dromen: 'En jij mag het boek houden zo lang als je wilt.' Begrijpt u? Dat was nog meer waard dan het boek krijgen: zo lang als je wilt is alles wat een mens, groot of klein, kan wensen.

Hoe moet ik vertellen wat er daarna gebeurde? Ik was helemaal duizelig en zo kreeg ik het boek in mijn hand gedrukt. Ik geloof dat ik niets zei. Alleen het boek aannam. Maar ik huppelde niet weg, zoals altijd. Ik liep heel langzaam. Ik weet dat ik het boek met beide handen tegen mijn borst drukte. Hoelang het duurde voor ik thuis was doet er ook weinig toe. Mijn borst gloeide, mijn hart was verstard, bedachtzaam.

Thuis begon ik niet meteen te lezen. Ik deed alsof ik het boek niet had, alleen maar om daarna tot mijn schrik te ontdekken dat ik het wel had. Uren later sloeg ik het open, las een paar regels, deed het weer dicht, liep wat rond in huis, stelde het nog wat uit door eerst een boterham te eten, deed alsof ik niet wist waar ik het had gelaten, vond het, sloeg het heel even open. Ik verzon allerlei obstakels voor dat clandestiene iets dat geluk heette. Hoe ik treuzelde! Ik was in de wolken... Vervuld van trots en preutsheid. Ik was een verfijnde koningin.

Soms ging ik in de hangmat zitten schommelen met het boek open op schoot, zonder het aan te raken, in pure extase. Ik was geen meisje met een boek meer, ik was een vrouw met haar minnaar.

9 september

EEUWIGE LIEFDE

Ik voel me nog altijd ietwat onwennig in mijn nieuwe functie van wat je eigenlijk niet met goed fatsoen columnist kunt noemen. En behalve dat ik op dat vlak een beginne-

ling ben, ben ik dat ook inzake schrijven om den brode. Ik heb al eerder voor de krant gewerkt, maar zonder mijn naam eronder te zetten. Als je dat wel doet, zoals nu, wordt het vanzelf persoonlijker. En ik heb een beetje het gevoel dat ik mijn ziel verkoop. Toen ik dat voorlegde aan een vriend, zei die: maar schrijven is toch een beetje je ziel verkopen? Dat is waar. Zelfs als je het niet voor het geld doet, geef je je toch bloot. Hoewel een vriendin die dokter is het daar niet mee eens was: ze zei dat ze zich met hart en ziel aan haar beroep wijdde, maar daar toch geld voor krijgt omdat ze ook moet leven. Ik verkoop u dus met alle plezier een bepaald deel van mijn ziel – het deel van mijn zaterdagse praatje.

Alleen heb ik als beginneling nog wel moeite met het kiezen van een onderwerp. Ik was daarover aan het dubben toen ik bij een vriendin zat en de telefoon ging. Het was een gemeenschappelijke vriend en ik praatte ook even met hem, vertelde natuurlijk dat ik nu elke zaterdag moet schrijven. Ik vroeg hem recht op de man af: 'wat interesseert de mensen het meest? Vrouwen, bedoel ik.' Voordat hij antwoord kon geven, hoorden we mijn vriendin van achter in de enorme woonkamer hard roepen: 'Mannen.' We moesten lachen, maar het klopt wat ze zei. Ik moet een beetje tot mijn schande bekennen dat wat vrouwen het meest interesseert mannen zijn.

Maar laten we dat niet vernederend vinden, alsof men van ons zou eisen dat we in de eerste plaats algemenere interesses hebben. Laten we onszelf niet vernederen, want als je de grootste specialist op het gebied van de elektrotechniek zou vragen wat mannen het meest interesseert, zou het eerste, eerlijkste antwoord luiden: vrouwen. En af en toe is het goed om aan die overduidelijke waarheid te denken, hoe beschamend ze ook is. Men zal vragen: 'zijn onze kinderen dan niet het belangrijkste?' Dat is iets anders. Kinderen zijn zoals dat heet ons eigen vlees en bloed, en ze vallen buiten de interessesfeer. Het is iets anders. En wel zo anders dat elk kind op aarde bij wijze van spreken

ons eigen vlees en bloed is. Nee, ik overdrijf niet. Laatst hoorde ik van een half verlamd meisje dat zich wilde wreken en een vaas stukgooide. Mijn bloed deed pijn. Dat kind was een driftige dochter.

Mannen. Ze zijn zo aardig. Gelukkig maar. Zijn mannen onze inspiratiebron? Ja. Dagen mannen ons uit? Ja. Zijn mannen onze vijanden? Ja. Zijn mannen onze stimulerende rivalen? Ja. Zijn mannen gelijk aan ons en tegelijk totaal verschillend? Ja. Zijn mannen knap? Ja. Zijn mannen grappig? Ja. Zijn mannen kleine jongetjes? Ja. Zijn mannen ook vaders? Ja. Maken wij ruzie met mannen? Ja. Kunnen we niet zonder de mannen met wie we ruziemaken? Nee. Zijn wij interessant omdat mannen van interessante vrouwen houden? Zeker. Zijn mannen degenen met wie wij de belangrijkste gesprekken voeren? Ja. Doen mannen vervelend? Ook ja. Vinden wij het leuk dat mannen vervelend doen? Ja.

Ik zou kunnen doorgaan met deze eindeloze opsomming tot mijn hoofdredacteur me een halt toeroept, maar ik geloof dat verder niemand dat zou doen. Ik denk namelijk dat ik een gevoelige snaar heb geraakt. En wat doen mannen ons juist daarom pijn. En doen vrouwen mannen pijn.

Ik heb een overdreven voorliefde voor taxi's en vraag alle chauffeurs uit bij wie ik in de auto zit. Op zekere avond was ik ingestapt bij een nog jonge Spanjaard, met een snorretje en een treurige blik. Al pratend vroeg hij me of ik kinderen had. En hij, vroeg ik, waarop hij antwoordde dat hij niet getrouwd was en dat hij ook nooit zou trouwen. En hij vertelde me zijn verhaal. Veertien jaar geleden had hij in zijn geboorteplaats gehouden van een jonge Spaanse. Die geboorteplaats was een klein stadje met weinig artsen en middelen. Het meisje werd ziek, niemand wist wat het was en drie dagen later ging ze dood. Ze wist dat ze dood zou gaan en voorspelde: 'Ik sterf in jouw armen.' En ze stierf in zijn armen, terwijl ze smeekte: 'Moge God mij redden.' Drie jaar lang kon de chauffeur nauwelijks eten. In het

stadje wist iedereen van zijn liefde en lijdensweg en iedereen wilde hem helpen. Ze namen hem mee naar feesten, waar de meisjes niet wachtten tot hij hen ten dans vroeg, maar hem zelf vroegen om met hen te dansen.

Het hielp echter niet. Alles daar deed hem denken aan Clarita – zo heette het dode meisje, waar ik van schrok, omdat het nauwelijks verschilt van mijn eigen naam, en ik voelde me dood en bemind. Toen besloot hij weg te gaan uit Spanje zonder het zelfs maar aan zijn ouders te vertellen. Er waren maar twee landen die immigranten toelieten zonder uitnodigingsbrief: Brazilië en Venezuela. Hij koos voor Brazilië. Hier werd hij rijk. Hij had een schoenenfabriek, die hij later verkocht. Daarna kocht hij een café-restaurant, dat hij ook weer van de hand deed. Gewoon omdat niets belangrijk was. Hij besloot zijn personenauto zakelijk te gebruiken en werd taxichauffeur. Nu woont hij in een huis in Jacarepaguá, omdat daar ‘heel mooie watervallen met zoet water (!) liggen’. Maar in die veertien jaar is het hem niet gelukt om van een vrouw te houden en hij voelt geen liefde, voor hem is het allemaal hetzelfde. Heel subtiel gaf de Spanjaard aan dat het permanente heimwee naar Clarita zijn leven niet in de weg staat, dat hij genoeg affaires heeft en veel vrouwen kent. Maar liefde – nooit meer.

Goed. Mijn verhaal eindigt op een ietwat onverwachte en verontrustende manier.

We waren bijna op mijn bestemming aangekomen, toen hij opnieuw begon over zijn huis in Jacarepaguá en de watervallen met *zoet water*, alsof er ook met zout water bestaan, en toen liet ik me zonder erbij na te denken ontvallen: ‘Wat zou ik graag een paar dagen uitrusten op zo’n plek.’

Dat was nou precies wat ik niet had moeten zeggen. Want op het gevaar af met zijn auto een huis binnen te rijden draaide hij zich om en vroeg met heel suggestieve stem: ‘Wilt u dat echt?! Komt u dan maar!’ Bloednervens door die plotselinge omslag hoorde ik mezelf snel en luid

antwoorden dat ik niet kon omdat ik onder het mes moest en 'heel ziek zou worden' (!). Voortaan knoop ik alleen nog maar gesprekjes aan met oude taxichauffeurs. Maar het bewijst wel dat de Spanjaard een eerlijk man is: zijn intense heimwee naar Clarita staat inderdaad zijn leven niet in de weg.

Het einde van dit verhaal stelt romantische harten een beetje teleur. Veel mensen zouden maar wat graag willen dat die veertienjarige liefde zijn leven wél in de weg stond, en flink ook. Dat zou het verhaal een stuk beter maken. Maar ik kan niet liegen om u een plezier te doen. Bovendien vind ik het terecht dat zijn leven niet helemaal geblokkeerd wordt. Het drama dat hij van niemand meer kan houden is al erg genoeg.

O ja, ik ben vergeten te zeggen dat hij me ook verhalen vertelde over zakendoen en oplichterspraktijken – het was een lange rit en het verkeer was vreselijk. Maar daar stonden mijn oren niet naar. Alleen wat zo mooi *eeuwige liefde* heet had mijn aandacht getrokken. Nu kan ik me slechts vaag iets herinneren over die oplichterij. Als ik me concentreer komt het misschien terug, dan vertel ik het u volgende week. Maar ik denk dat het niet interessant is.

16 september

GEBED VOOR EEN PRIESTER

Op een avond hakkelde ik een gebed voor een priester die bang is voor de dood en zich daarvoor schaamt. Ik zei met enige schroom zo'n beetje tegen God: verlicht de ziel van pater x..., maak dat hij voelt dat U hem de hand reikt, maak dat hij voelt dat de dood niet bestaat, want in feite zijn we al in de eeuwigheid, maak dat hij voelt dat liefhebben betekent dat je niet doodgaat, dat de overgave aan jezelf niet je dood betekent, maak dat hij dagelijks een bescheiden blijd-

schap voelt, maak dat hij U niet te veel vragen stelt, want het antwoord zou even mysterieus zijn als de vraag, maak dat hij bedenkt dat je niet kunt uitleggen waarom een kind naar een zoen van zijn moeder verlangt, en toch doet het dat en toch is de zoen volmaakt, maak dat hij de wereld onbevreesd aanvaardt, want wij werden geschapen voor die onbegrijpelijke wereld en zijn zelf ook onbegrijpelijk, dus bestaat er een verband tussen het mysterie van de wereld en ons eigen mysterie, maar dat verband wordt niet duidelijk zolang we het willen begrijpen, zegen hem opdat hij vol blijdschap het brood dat hij eet en de slaap die hij slaapt beleeft, maak dat hij barmhartig is jegens zichzelf, anders zal hij niet kunnen voelen dat God hem liefheeft, maak dat hij de schroom van zich afzet om te wensen dat hij in het uur van zijn dood een mensenhand heeft die zijn hand drukt, amen. (Pater x... had me gevraagd om voor hem te bidden.)

NIET VOELEN

De gewoonte heeft de schok van zijn valpartijen gedempt. Maar omdat het minder pijn doet, is hij de pijn als waarschuwing en symptoom kwijtgeraakt. Tegenwoordig leeft hij onvergelijkbaar veel serene, maar hij verkeert wel in levensgevaar: hij kan nog maar één stap verwijderd zijn van zijn sterven en zijn dood, maar zonder het voordeel dat hij zichzelf vooraf waarschuwt.

OVER VIJFENTWINTIG JAAR

Iemand vroeg me ooit of ik me kon voorstellen hoe Brazilië er over vijfentwintig jaar uit zou zien. Niet eens over vijfentwintig minuten, laat staan dus over vijfentwintig jaar. Maar ik hoop dat we in een niet al te verre toekomst misschien begrijpen dat de chaotische ontwikkelingen van

dit moment de eerste aarzelende stappen waren in de richting van een menswaardiger economische situatie voor mannen, vrouwen en kinderen. En ik hoop dat omdat het volk blijk heeft gegeven van een grotere politieke rijpheid dan de meeste politici, en het volk zal ten slotte ooit de leiders leiden. Over vijftientig jaar zal het volk veel meer gesproken hebben.

Maar als ik dingen niet kan voorspellen, kan ik ze wel wensen. Ik kan vurig wensen dat het meest nijpende probleem wordt opgelost: dat van de honger. Maar wel sneller dan over vijftientig jaar, want we mogen niet langer wachten: duizenden mannen, vrouwen en kinderen zijn letterlijk wandelende halve lijken die eigenlijk zouden moeten worden opgenomen wegens ondervoeding. De armoede is zo groot dat het gerechtvaardigd zou zijn de noodtoestand uit te roepen, zoals bij een grote ramp. Alleen is dit nog erger: de honger is onze eigen besmettelijke ziekte, hij vormt al een organisch bestanddeel van ons lichaam en onze ziel. En als de fysieke, morele en geestelijke kenmerken van een Braziliaan worden beschreven, merkt men in de meeste gevallen niet dat de fysieke, morele en geestelijke kenmerken van de honger worden beschreven. Leiders die zich ten doel stellen het voedselprobleem economisch op te lossen, zullen door ons net zo toegejuicht worden als, ter vergelijking, de wereld degenen zou toejuichen die een middel tegen kanker ontdekken.

23 september

LENTE OP HET RATELEN VAN DE TYPEMACHINE

De eerste warmte van het nieuwe jaargetijde, even oud als een eerste ademtocht. En die ertoe leidt dat ik een glimlach niet kan onderdrukken. Ik hoef niet in de spiegel te kijken om te weten dat het de idiote glimlach van de engelen is.